



EVELINA KRISTANOVA

SWPS University, Poland

ORCID iD: orcid.org/0000-0003-4935-7417

**PONTYFIKAT JANA PAWŁA II
W PROGRAMIE ROZGŁOŚNI POLSKIEJ
RADIA WOLNA EUROPA**

**JOHN PAUL II'S PONTIFICATE IN
THE BROADCASTS OF RADIO FREE
EUROPE'S POLISH BROADCASTING
STATION**

ABSTRACT

The article outlines the role of John Paul II's pontificate as shown in the broadcasts of Radio Free Europe's Polish Broadcasting Station from 1978 to 1994. For this purpose, selected programmes available on Radio Liberty's website were examined. The source material was compared with press publications in the monthly *Na Antenie*. The literature on the subject, including memoirs, letters, biographies and academic studies, provided the background for further consideration. The analysis proved that radio broadcasts on the Pope were not only of religious, social and political natures, but also cultural. The study provides only a general overview of the issues addressed by the very popular radio station that shaped public opinion in Poland from behind the Iron Curtain. Considerable airtime was devoted to reports of papal pilgrimages to Poland, coverage of special speeches and day-to-day statements made by the Pope about current events in the country, including the Independent Self-Governing Trade Union *Solidarity*, martial law, the imprisonment of Lech Wałęsa, and the killing of Rev. Jerzy Popiełuszko. Both the election to the Holy See and details of the assassination attempt on the Pope in 1981 were covered. Original recordings of John Paul II's homilies, sermons and reflections were promoted. In their commentaries, the journalists showed both the individual and collective impact of the figure of the Pope, the aspect of uniting the Polish diaspora with the country, his ecumenical activities and the advocacy of Polish issues internationally.

STRESZCZENIE

W artykule chciano odpowiedzieć na pytanie o rolę pontyfikatu Jana Pawła II w przekazach Rozgłośni Polskiej RWE w latach 1978-1994. W tym celu przesłuchano wybrane audycje dostępne online w serwisie Radia Wolności. Materiał źródłowy porównano z publikacjami prasowymi w miesięczniku *Na Antenie*. Tłem do rozważań stała się dostępna literatura przedmiotu m.in. wspomnienia, korespondencje, biografie i opracowania naukowe. Analiza dowiodła, że emisje radiowe dotyczące osoby papieża miały nie tylko charakter religijny, społeczny i polityczny ale także kulturowy. W opracowaniu dokonano jedynie ogólnego przeglądu podjętej problematyki w programie jednej z najpopularniejszych stacji, która kształtowała opinię publiczną w kraju za żelazną kurtyną. Sporo miejsca w eterze zajęły transmisje pielgrzymek papieskich do Polski i innych państw, relacje z przemówień okolicznościowych oraz bieżące wypowiedzi głowy Kościoła o wydarzeniach w kraju m.in. o NSZZ Solidarność, stanie wojennym, uwięzieniu Lecha Wałęsy, zabiciu ks. Jerzego Popiełuszki. Dziennikarze RWE zrelacjonowali zarówno wybór na Stolicę Apostolską kardynała Karola Wojtyły, jak też szczegóły zamachu w 1981 r. Propagowaną formą przekazu były jego oryginalne nagrania homilii, kazań i rozważań. Komentarze dziennikarzy ukazywały indywidualne a zarazem masowe oddziaływanie osoby papieża Polaka, aspekt jednoczący Polonię z krajem, działalność ekumeniczną oraz propagowanie spraw polskich na skalę międzynarodową.

KEYWORDS: *John Paul II, Radio Free Europe, RFE Polish Broadcasting Station, pontificate of the Polish Pope, broadcasts of radio*

SŁOWA KLUCZOWE: *Jan Paweł II, Radio Wolna Europa, Rozgłośnia Polska RWE, pontyfikat papieża Polaka, audycje radiowe*

WPROWADZENIE

Słuchalność Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa według danych Department of East European Audience and Opinion Research^[1] osiągnęła ponad 80%, w 1970 r., a w kolejnych latach wahała się od 45 do 70% (Gawlikowski, 2010, s. 129). Choć te wyniki zdaniem Kamili Kamińskiej-Chełminiak zostały zawyżone ze względu na charakter badanej grupy respondentów, to stwierdziła ona, że *Rozgłośnia Polska RWE miała większą swobodę w atakowaniu komunistycznych reżimów niż Głos Ameryki, rządowa stacja USA, czy brytyjskie BBC. W założeniu RWE było radiem emigrantów, którzy mieli we własny imieniu występować na jego falach i nawiązywać kontakt z rodakami w krajach znajdujących się w radzieckiej strefie wpływów. Polacy mieli mówić do Polaków o polskich sprawach* (Kamińska-Chełminiak, 2020, s. 117). Według Pawła Machcewicza większą wiarygodność posiadały poufne badania słuchalności prowadzone w kraju od końca lat 60. XX w. przez Ośrodek Badań Opinii Publicznej. Wyniki wskazywały, że w maju 1978 r. RWE miało słuchać 21 % Polaków, w styczniu 1979 r. — 30 %, w 1980 r. — 48 %, w 1981 r. — 53 %, w 1982 – 49%, natomiast w lutym 1989 r. — 22 %. Słuchalność wzrastała w czasie kryzysów i napięć politycznych, jak konstatował Machcewicz, a obniżała się w sytuacji stabilizacji. Jednocześnie RWE była najchętniej słuchaną rozgłośnią zagraniczną w Polsce (Machcewicz, 2007, s. 9; Hajdasz, 2004, s. 312). Sukces popularności był ściśle związany także z nastrojami w kraju (Habielski, Machcewicz, 2018, s. 115). Radio cieszyło się wiarygodnością informacji czego jednym z dowodów może być opublikowana korespondencja Marii Winowskiej z Janem Nowakiem-Jeziorańskim, w której poznajemy sposoby weryfikowania m.in. wiadomości o Kościele polskim (Nowak-Jeziorański, Winowska, 2016). Informacje sprawdzano w co najmniej dwóch agencjach prasowych lub dwóch niezależnych źródłach (Kamińska-Chełminiak, 2020, s. 125).

Problematyka religijna była podejmowana w cyklu *Kościół i świat, Wiara i życie* a także w programie *Fakty, wydarzenia, opinie* oraz *Jak kształtowała się Solidarność, Msza święta, Panorama dnia, Przegląd prasy zachodniej, Znaki czasu* (Gawlikowski, 2015, s. 813-832).

Domena Rozgłośni Polskiej RWE była aktualność informacji, zróżnicowany program, dbałość o kontakt z odbiorcami w kraju oraz zdystansowany, *wyrazisty* i obiektywny komentarz. Należała do stacji o wydźwięku antykomunistycznym. Demaskowanie propagandy komunistycznej i wychowywanie polskiego społeczeństwa do wolności stanowiły główne jej zadania. W eterze odnoszono się do najważniejszych wydarzeń w kraju i na świecie. Jednym z nich był niewątpliwie wybór na Stolicę Apostolską papieża Polaka.

METODOLOGIA

Zamierzeniem i celem autorki opracowania była analiza wybranych audycji Rozgłośni Polskiej RWE dotyczących Jana Pawła II, a udostępniionych wybiórczo online w serwisie Radia Wolności. W artykule starano się odpowiedzieć na pytanie o znaczenie pontyfikatu papieża Polaka w świetle przekazów monachijskiej rozgłośni. Uwzględnione nagrania wyszukiwano według hasła Jan Paweł II. Odsłuchany materiał radiowy skonfrontowano ze źródłami prasowymi opublikowanymi na łamach miesięcznika *Na Antenie* oraz wspomnieniami, korespondencją, biografiami i opracowaniami naukowymi. W wyniku przeprowadzonych badań emisje radiowe o pontyfikacie ujęto i scharakteryzowano w kilku aspektach: religijnym, społeczno-politycznym i kulturowym. Problematyka często przeplatała się i trudno było ją oddzielić. Przykładowo relacje z religijnych pielgrzymek papieża do ojczyzny ukazywano na tle warunków społeczno-politycznych PRL.

Do podjęcia niniejszej problematyki przyczynił się brak opracowań na ten temat w literaturze przedmiotu. Analiza ma charakter wstępny, ogólny i wybiórczy. W publikacji jedynie zasygnalizowano wybrane kwestie pontyfikatu papieża Polaka w programie RWE w latach 1978-1994. Omówiono wyselekcjonowane audycje również ze względu na obszerny materiał dostępny

w serwisie Radia Wolności a ograniczoną objętość artykułu. Tematyka będzie kontynuowana i pogłębiana w kolejnych analizach.

Do podstawowych metod zastosowanych w artykule należały analiza zawartości mediów i prasy (Klepka 2016, Lisowska-Magdziarz 2004, Pisarek 1983) oraz analiza krytyczna piśmiennictwa (Cisek, 2010). Przydatna była również analiza porównawcza informacji zawartych w różnych źródłach. Dziennikarze RWE posługiwali się w wypowiedziach różnorodnymi gatunkami radiowymi, które wzięto pod uwagę. Wśród nich znalazły się: dokumenty, dyskusje, felietony, pogadanki, reportaże, rozmowy, serwisy informacyjne, słuchowiska czy wywiady. Uwzględniono wypowiedzi, które odnosiły się do najistotniejszych faktów z życia Kościoła i stosunków państwo-Kościół za pontyfikatu Jana Pawła II.

PONTYFIKAT JANA PAWŁA II. WYBRANE ZAGADNIENIA

Na stronie Radia Wolności pod hasłem Jan Paweł II czytamy zwięzłą notatkę: *16 października 1978 kardynał Karol Wojtyła został papieżem. Jego kolejne pielgrzymki do Polski przyczyniły się do obalenia komunizmu. W 1981 ranny w zamachu. Był jednym z najwybitniejszych Polaków XX wieku* (Jan Paweł II, 2023). Pontyfikat stanowił zatem na tyle istotne wydarzenie w Kościele powszechnym (Riccards, 1998; Weigel, 2001), że śledzono niemal każdy krok papieża Polaka w programie Rozgłośni Polskiej RWE. Radio pełniło ważną rolę informacyjną dla rodaków za żelazną kurtyną głównie w pierwszej połowie jego trwania, gdy cenzurowane wiadomości docierały sporadycznie. Jolanta Sosnowska stwierdziła, że w komunistycznych gazetach o tym nie pisano, *nie było jeszcze telewizyjnych transmisji na żywo z jego udziałem, nie przedrukowywano na bieżąco jego przemówień czy homilii. Książki o papieskich pielgrzymkach wydawane przez PAX ukazywały się z kilkuletnim poślizgiem w skromnych nakładach – szalała komunistyczna cenzura, papier dla takich publikacji był ściśle reglamentowany* (Sosnowska, 2023, s. 11).

Rozważania należy zatem zacząć od transmisji na żywo w RWE wyboru Karola Wojtyły na Stolicę Apostolską (Habemus Papam, 1978; Ogłoszenie

wyboru nowego papieża, 1978; *Poniedziałek 16-go października*, 1978, s. 18). W Rozgłośni Polskiej wyemitowano oryginalne nagranie przemówienia papieskiego wraz z fragmentem modlitw i czytań w czasie mszy (*Nuntio vobis gaudium magnum*, 1978, s. 15). Wydarzenie potraktowano wprost jako *początek nowej epoki* (Żaryn, 2003, s. 401). Na wiadomość z Watykanu zareagowano dość entuzjastycznie również w prasie emigracyjnej (Tarka, 2019; Grabowski, 2006). Władzom PRL towarzyszyła natomiast obawa, *strach i bezradność* (Dudek, Gryz, 2003, s. 340-342; Żaryn, 2003, s. 401). Stefan Kisielewski w *Dziennikach* pod datą 1978 odnotował: *Piękna i niesłychana natomiast wiadomość, to był wybór kardynała Wojtyły na papieża. Niesłychane posunięcie ze strony kardynałów, a jakież mądre, jakie nowe otwiera perspektywy! Przez kraj przeszedł dreszcz, absolutny, autentyczny wstrząs – historia ruszyła przeciw naprzód w tym sowieckim grajdołku. I znowu głupota władz – ile intryg robili ostatnio właśnie przeciw Wojtyłe!* (Kisielewski, 1997, s. 934).

Spotkania papieża z wiernymi podczas pierwszej pielgrzymki relacjonowano m.in. w *Panoramie dnia* (1979) i programie *Fakty – wydarzenia – opinie* (1979). Podążano za kolejnymi etapami wizyty oraz przedstawiano myśli przewodnie przemówień papieskich m.in. o podstawowych wartościach rodziny. Skupiono się na wypowiedzi papieża w Oświęcimiu – *Golgocie naszych czasów*. Zwrócono uwagę na bogato rozbudowane motywy w jego homiliach: *słowiańszczyzny i jej wkładu do kultury czy obłąkanej ideologii i podporządkowanie jej systemowi, które doprowadzają do śmierci*. Jak stwierdzono, Jan Paweł II *wprowadził na ścieżki dotąd nieznanne* (Fakty, wydarzenia, opinie, 1979). Wydobyto w audycji również głoszone przez niego prawo godności osoby ludzkiej. Szczególnym momentem było wypowiedzenie słów na Placu Zwycięstwa w Warszawie: *Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi!*. Papieskiej mszę ze wzruszeniem wspominał prymas Stefan Wyszyński: *A my tu, jesteśmy w miejscu, które komuniści nazwali placem Zwycięstwa i na tym placu pod ich rządami, przed krzyżem, który oni sami wzniesli, polski papież odprawia Świętą Ofiarę* (Nowak-Jeziorański, 2006, s. 461).

W audycji dokumentalnej pt. *Nasz brat i rodak na Stolicy Piotrowej – spotkania z Polakami w roku 1982*, w której głównie cytowano słowa papieża podkreślano jego przywiązanie do ojczyzny i spraw Kościoła polskiego. Program był jednocześnie okazją do poinformowania słuchaczy o sytuacji politycznej

w Polsce, gdyż audiencje w Rzymie odbywały się bez rodaków z powodu wprowadzonego 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego. Ukazano tym samym warunki panujące w kraju w czwartym roku pontyfikatu. Po stwierdzeniu, że Rzym stał się drugą stolicą Polski odtworzono oryginalny fragment wypowiedzi Jana Pawła II: *Dostęp do Rzymu moim rodakom został uniemożliwiony, ich brak wyczuwają uczestnicy audiencji z innych narodów. W ich nieobecności widzą ograniczenie i naruszenie prawa jakie przysługuje wszędzie wolnym ludziom (Nasz brat i rodak na Stolicy Piotrowej, 1982)*. Zaistniałe okoliczności, jak ubolewał Jana Paweł II w orędziu, miały miejsce w roku jubileuszu 600-lecia obecności obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Stwierdził, że była to *nowa próba dla Polaków*. W fachowo przygotowanej audycji zapoznano z wypowiedziami papieskimi na temat trudnej historii polskiego narodu, które przeplatano śpiewem *Bogurodzicy*. Biskup Rzymu przywołał także polską Diasporę, którą tworzyli m.in. walczący *za wolność naszą i waszą*. Przypomnienie ich *skazania na emigrację z powodu braku miejsca w ojczyźnie* stało się okazją do nawiązania do ówczesnej sytuacji stanu wojennego. Komentator wspomniał również, że w 1982 r. papież planował odbyć swoją drugą podróż apostolską do kraju. Audycja miała wydźwięk patetyczny, sentymentalny a jednocześnie pokrzepiający dla polskich słuchaczy.

Dziesiąta rocznica wyboru Jana Pawła II na Stolicę Apostolską była powodem do rozpisania wśród znanych Polaków ankiety na temat znaczenia pontyfikatu. Trzydzieści trzy odpowiedzi uczonych, pisarzy, artystów i polityków stały się podstawą do opracowania serii programów specjalnych nadanych w październiku 1988 roku. Marek Łatyński odniósł się do roli papieża we współczesnej polskiej historii w audycji *Fakty – wydarzenia – opinie*. Powiedział wtedy: *konklawe było triumfem polskiego Kościoła – hołdem dla jego postawy we wrogim mu komunistycznym otoczeniu. Było i triumfem Polski – dowodem, że jej duchowy wkład do chrześcijaństwa nie jest wkładem marnym* (Łatyński, 1997, s. 188).

PODRÓŻE APOSTOLSKIE JANA PAWŁA II

Krystyna Miłotworska przygotowała w Rozgłośni Polskiej 50. minutowy program dotyczący drugiej podróży papieskiej do Polski w czerwcu 1983 r. Była to trudna wizyta ze względu na wprowadzony od półtora roku stan wojenny i napiętą sytuację społeczno-polityczną (Jelonek, 2014). Podczas jej trwania w Belwederze doszło do spotkania Jana Pawła II i prymasa Polski Józefa Glempa z przedstawicielami władz państwowych – generałem Wojciechem Jaruzelskim i przewodniczącym Rady Państwa Henrykiem Jabłońskim. Papież wyraził wówczas swoje zaniepokojenie w kwestii zaspokojenia wolnościowych dążeń narodu polskiego. Ojciec Święty spotkał się także z Lechem Wałęsą. Na początku programu Miłotworska zapowiedziała ciekawostki z *notatników zachodnich dziennikarzy*, które zebrał i skomentował Zygmunt Jabłoński. Dzięki nim odbiorcy radia mogli dowiedzieć się o licznych zdarzeniach okolicznościowych towarzyszących pielgrzymce w Warszawie, Niepokalanowie, Częstochowie, Poznaniu, Katowicach, Wrocławiu i Krakowie. Usłyszeli m.in. o polskim dziennikarzu wylegitymowanym przez tzw. *tajniaka* podczas przywitania papieża oraz konfiskacie filmów zagranicznych korespondentów, którzy zarejestrowali na taśmie twarze polskich milicjantów. Donoszono także, że więźniowie polityczni przy ul. Rakowieckiej w Warszawie rozpoczęli strajk głodowy w godzinie przylotu papieża do Polski na znak sprzeciwu wobec zakazu możliwości oglądania transmisji w telewizji. Wśród nich byli Adam Michnik i Bronisław Geremek. Słuchacze RWE otrzymali również interesujący komentarz na temat zaplanowanych i niezaplanowanych ujęć telewizji warszawskiej i jej relacji z przebiegu wizyty papieskiej. Z programu dowiedziano się także, że operatorzy Telewizji Polskiej mieli nakaz aby nie filmować tłumów i transparentów z napisem *Solidarność*. Zrelacjonowano, że przez nieuwagę cenzorów pojawiły się jednak w telewizji migawki z widocznym transparentem *Witamy Cię Ojczy Solidarności* i podniesioną ręką starszej kobiety w symbolu zwycięstwa (*Nasz brat i rodak na Stolicy Piotrowej*, 1982). Podczas transmisji reżimowej telewizji zaplanowano natomiast, wedle przekazów Rozgłośni, umniejszanie entuzjazmu na spotkaniach i informacje o rzekomym chaosie oraz wypadkach, złamaniach kończyn i zagubionych dzieciach. Krzysztof Banasik zdążył w interesujący sposób skomentować także

artykuł opublikowany w *Trybunie Ludu* 18. czerwca 1983 r. Komuniści, jak stwierdził dziennikarz, przygotowali się do pielgrzymki w Częstochowie *na swój sposób*. W artykule napisano, że młodzież polska opowiedziała się za zmianami zaproponowanymi przez partię w czasie stanu wojennego. Komentator uznał to za prowokację lub bezradność władzy.

W eterze skupiono także uwagę odbiorców na dużym zainteresowaniu transmisją pielgrzymek za granicą Polski. Miało to miejsce nie tylko w państwach Europy zachodniej, gdzie szeroko komentowano pobyt papieża ale także w państwach ościennych (Lecomte, 2006). Przykładowo w Estonii oglądano pielgrzymkę dzięki sygnałom dochodzącym z telewizji finlandzkiej. Uwagi na temat spotkania Lecha Wałęsy z Janem Pawłem II w Krakowie przedstawił Aleksander Świejkowski. Przywódca Solidarności, jak stwierdził, stał się obok papieża centralną postacią w prasie zagranicznej. Pierwotnie władze nie wyraziły zgody na to spotkanie ale na prośbę papieża doszło do niego. Oceniono również wypowiedź doradcy Jaruzelskiego – majora Wiesława Górnickiego dla prasy włoskiej. Przebieg konferencji prasowej Jerzego Urbana przybliżył radiosłuchaczom Tadeusz Podgórski. W eterze usłyszano, że rzecznik rządu pouczał zagranicznych korespondentów o zasadzie rozdziału Kościoła od państwa i panującym reżimie.

Przy tej okazji sprostowano w przekazie RWE fałszywe stwierdzenia Urbana. Z korespondencji Tadeusza Kryski-Karskiego z Londynu dowiedziano się natomiast o reakcjach brytyjskich dziennikarzy na wizytę papieża w Polsce. Dokonano tym samym przeglądu prasy zachodniej.

Trzeciej wizycie papieża w Polsce w dniach 8-14.06.1987 poświęcona została m.in. audycja Waława Pomorskiego. Wyemitowano w niej fragmenty oficjalnego przemówienia powitalnego generała Jaruzelskiego i prymasa Józefa Glempa na lotnisku Okęcie w Warszawie. Najbardziej autentycznie w eterze wybrzmiało przywitanie papieża, który podczas pobytu otworzył II Krajowy Kongres Eucharystyczny. Zrelacjonowano fragmenty wypowiedzi ze spotkania Jana Pawła II z kierownictwem PRL na Zamku Królewskim w Warszawie oraz urywki przemówienia Ojca świętego na spotkaniu z uczonymi i studentami w auli Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W programie Rozgłośni uwzględniono jednocześnie wypowiedzi o trudnej pracy polskiego chłopca. Towarzyszyły temu urywki z homilii papieskich wygłoszonych podczas mszy w Warszawie, Szczecinie, Gdyni, Gdańsku, Łodzi (Panorama, 1987).

Audycja pod redakcją Piotra Sawickiego dotyczyła piątego dnia podróży apostołskiej Jana Pawła II i była podsumowaniem wizyty. Omówienia dokonał Józef Ptacek na podstawie licznych reportaży telewizji zachodnich (m.in. niemieckiej i austriackiej). Pielgrzymka, jak konstatawał, stała się pierwszoplanowym tematem w dziennikach prasowych i telewizyjnych. Podczas nagrań mówiono o milionowym tłumie w Poznaniu oraz używaniu przez uczestników symbolicznego znaku zwycięstwa. Odnotowano jednocześnie drażliwe szczegóły np. brak zezwolenia władz na oddanie hołdu przez papieża ofiarom wydarzeń poznańskich w czerwcu 1956 r. W Telewizji Polskiej zaatakowano też Rozgłośnię Polską RWE. W Katowicach według przekazów reporterów zachodnich było 1,5 miliona uczestników, którzy oczekiwali biskupa Rzymu. Wyemitowano także fragmenty odważnego wywiadu udzielonego przez Lecha Wałęsę redakcji włoskiego pisma *Epoca* oraz osobiste wypowiedzi pielgrzymów. Na pytanie o zdelegalizowanie NSZZ Solidarność, przywódca odpowiedział, że członkowie organizacji tego nie zaakceptowali. Jego zdaniem, Polacy zmienili się mentalnie w latach 1980-1983 i wciąż walczyli pokojowymi metodami.

W relacjach radiowych odnoszono się także do reakcji politycznych państw Europy wobec wydarzeń w Polsce. Wyemitowano komentarz na temat oświadczenia Krajów Wspólnoty Europejskiej podczas konferencji w Stuttgarcie, który dotyczył sytuacji w Polsce. Domagano się w nim (a sformułowano go podczas trzeciej wizyty papieskiej w Polsce) zakończenia stanu wojennego, wypuszczenia więźniów politycznych i porozumienia. Ocenę pobytu papieża w kraju w świetle reakcji Polonii francuskiej przedstawił korespondent paryski Maciej Morawski w rozmowie z Ksawerym Rejem. Z komentarza wynikało, że emigranci polscy z zaangażowaniem śledzili i przeżywali pielgrzymkę wraz z rodakami w kraju. Wedle przekazu Rozgłośni wyraźnie zauważalny był wpływ moralny osoby papieża na Polonię i jej świadomość odpowiedzialności za kraj. Przykłady podawane przez dziennikarzy świadczyły o znacznym zainteresowaniu wizytą papieską w mediach amerykańskich. W dziennikach telewizyjnych śledzono relacje na bieżąco. Pod wpływem entuzjazmu *chicagowska Polonia liczyła na zmiany w Polsce na lepsze* (Fakty, wydarzenia, opinie, 1983). Pielgrzymka wzbudziła zainteresowanie także amerykańskich katolików nie-polskiego pochodzenia. Analiza medialna dowiodła europejskiego i światowego rozgłosu na temat podróży Jana Pawła II do ojczyzny. W nagłówkach prasowych

otrzymał miano *papieża pokoju*, *papieża nadziei* oraz *papieża stawiającego czoło tyranii*. Korespondenci RWE dostrzegali wyraźne niepowodzenie propagandy PRL w czasie wizyty papieża uosabiającego wiarę religijną. Formułowali jednocześnie opinie, że reżim *nic nie zyskał na tej wizycie* z powodu braku więzi między władzą a społeczeństwem. Wizytę papieską oceniano w charakterze wielkiej manifestacji wiary i wolności narodowej. Audycje wyróżniały się dobrze dobranymi cytatami z wypowiedzi namiestnika Chrystusa, a w ich tle szeroko przedstawiano i komentowano warunki społeczne i polityczne w Polsce. Demaskowano działania propagandowe i sprostowywano kłamstwa prominentów partyjnych. Podawano szczegóły programu spotkań.

W Rozgłośni Polskiej nie pomijano również podróży apostolskich do innych krajów świata. Każdorazowo w relacjach ukazywano ich masowy charakter i oddziaływanie osoby Jana Pawła II na tłumy wiernych (Kwitny, 1997). Przykładowo w 1980 r. informowano w RWE o wizycie w RFN oraz wyjazdach do Afryki, gdzie papież odwiedził m.in. Kenię, Ghanę, Wybrzeże Kości Słoniowej i Zair. Towarzyszył mu korespondent RWE Andrzej Nowakowski. Z emisji radiowej dowiadujemy się, że z okazji pobytu głowy Kościoła katolickiego prezydent Zairu ogłosił w dniach 2-3 maja święto narodowe. Mieszkańcy Zairu oczekiwali i entuzjastycznie przyjęli papieża. Szczegółowo opisano wyjście papieża z samolotu, powitalny taniec tubylców oraz kolorowe ubiory wraz z karnawałowym występem. Słuchaczom przedstawiono sugestywnie i obrazowo afrykański entuzjazm z licznymi śpiewami. Przekazowi Rozgłośni Polskiej towarzyszyły ponadto radość, poczucie humoru oraz dźwięki oryginalnych nagrań. *Przy skromnym ołtarzu* naliczono około dwóch milionów uczestników. Jak informowano w eterze papież wyświęcił podczas spotkania 8 biskupów. Przy okazji zagranicznej pielgrzymki Jana Pawła II zapoznano z obyczajami narodowymi Ghany i Kenii. W RWE zwrócono uwagę i zacytowano słowa papieskie świadczące o tym, że *misja Chrystusa nie wiązała się z żadnym systemem politycznym i gospodarczym* a miała wymowę religijną (Apostolskie pielgrzymki Jana Pawła II, 1980). Wyemitowano także fragment przemówienia ojca świętego podczas spotkania z Polonią w Zairze.

AUDIENCJE I UROCZYSTOŚCI OKOLICZNOŚCIOWE

W Rozgłośni Polskiej skrupulatnie odnotowywano również audyencje papieskie. Przykładem może być relacja ze spotkania Jana Pawła II z delegacjami Polonii i Żydów amerykańskich w Rzymie w 1990 r. *Przyjęcie dwóch grup etnicznych, jak skomentował spiker, była wydarzeniem bez precedensu* (Audyencja papieska, 1990). Wizyta zainspirowana została potrzebą dialogu polsko-żydowskiego i miała na celu *poprawę wzajemnych stosunków oraz walkę z dyskryminacją* (Audyencja papieska, 1990). Zorganizowano komitet na czele, którego powołano Stanisława Bask-Mostwina. Polonię amerykańską reprezentował Alojzy Mazewski. W specjalnej audyencji wzięli udział, wedle przekazu radiowego, dr Danuta Mostwin – pisarka oraz profesor Uniwersytetu Katolickiego w Waszyngtonie, wspomniany już Stanisław Bask-Mostwin – działacz Polonii i przewodniczący Komitetu Dialogu Polsko-Żydowskiego oraz Anna Chrypińska z Detroit – przewodnicząca Rady Polskich Klubów Kulturalnych w Stanach Zjednoczonych. Słuchacze mieli okazję zapoznać się z ich wypowiedziami. W audycji przywołano osobę Janusza Korczaka, jako łączącego sprawy polskie i żydowskie. Chrypińska wspomniała o znaczeniu utrzymania tradycji kultury polskiej wśród Polonii amerykańskiej, natomiast Mostwin o dialogu polsko-żydowskim, który wymagał błogosławieństwa papieskiego.

Warto wspomnieć także o audyencji prywatnej papieża z członkami Rady Koordynacyjnej Polonii w czasie pierwszego zebrania, które odbyło się w Rzymie jesienią 1979 r. W RWE wyemitowano z tej okazji przemowę przewodniczącego Władysława Gertlera i ojca świętego (Audyencja papieża Jana Pawła II dla członków Rady Koordynacyjnej Polonii, 1979).

W 1981 r. uwzględniono w RWE uroczyste otwarcie 7 listopada Domu Pielgrzyma im. Jana Pawła II w Rzymie. Dom ufundowała Polonia dla pielgrzymów z kraju. Według relacji radiowej Andrzeja Krzeczunowicza i Karola Witta miał on też być miejscem spotkań kulturalnych. *Kulminacyjnym punktem* określono akt przekazania Domu Ojcu świętemu. Słuchaczy zapoznano z osobą Klemensa Zabłockiego – posła i członka Izby Reprezentantów Stanów Zjednoczonych, przedstawiciela organizacji Polonii Wolnego Świata^[11] oraz inicjatora zbiórki z 24 krajów na rzecz budowy Domu (Leahy, 2022; Pienkos, 2023). W wygłoszonym przez niego przemówieniu znalazły się akcenty polityczne

o sytuacji Polski po zakończeniu II wojny światowej. Zabłocki zwrócił uwagę na fakt, że pontyfikat Polaka przyczynił się do wspierania spraw polskich w wymiarze międzynarodowym. Podczas uroczystości przemówił także kardynał Władysław Rubin, który poinformował odbiorców m.in. o powstaniu fundacji w Watykanie na rzecz Domu Pielgrzyma Polskiego oraz Instytutu Kultury Chrześcijańskiej. Na falach RWE nie mogło zabraknąć nagrania przemówienia Jana Pawła II z tej okazji. Papież podkreślił potrzebę pogłębiania relacji z rodakami, okazał wdzięczność za powstanie nowego ośrodka w Rzymie oraz wymienił wszystkie państwa uczestniczące w tej inicjatywie (Dom Pielgrzyma w Rzymie, 1981). Na końcu przemowy słuchacze doczekali się błogosławieństwa nowego dzieła. Trzydniowe uroczystości odbyły się w czasie audiencji papieskiej, na którą przybyli liczni pielgrzymi z Polski oraz polscy emigranci. Towarzyszyły im występy artystyczne i recytacje. Wit określił charakter spotkania jako specjalny i jego zdaniem przyczyniło się ono do zjednoczenia polskiej emigracji z krajem. (Dom Pielgrzyma w Rzymie, 1981).

Dzięki audycji przygotowanej przez Tadeusza Olsztyńskiego uczczono 35. rocznicę bitwy pod Monte Cassino. Wyemitowano w całości patetyczne przemówienie papieskie, w którym Jan Paweł II *wzywał do pokoju, pojednania i zbudowania ładu moralnego w Europie* (35. rocznica bitwy pod Monte Cassino, 1979). Przywołał pamięć żołnierzy, którzy walczyli o niepodległość i suwerenność ojczyzny, prawo narodu do istnienia, prawowitego bytu i wolności religijnej. Spotkaniu towarzyszyła patriotyczna atmosfera.

ZAMACH W 1981 ROKU

W audycji pt. *Zamach* zapoznano w RWE z najnowszymi ustaleniami i bieżącym komunikatem o zdrowiu papieża na podstawie zeznania świadków (Zamach, 1981). Z powodu *tragicznego wydarzenia 13 maja 1981 r. o godzinie 17.17* Waław Pomorski przedstawił półgodzinną audycję dokumentalną w rocznicę zamachu na głowę Kościoła. Z tej okazji przypomniano środowe spotkanie na Placu św. Piotra. Jak skonstatował dziennikarz *jeszcze nigdy w historii stwierdzenie, że wszystkie drogi prowadzą do Rzymu nie miało takiej wymowy jak za pontyfikatu polskiego papieża* (13 maja 1981 roku – zamach na

papieża Jana Pawła II, 1982; Guz, 2006). W audycji przypomniano nagrania na żywo. Radiosłuchacze mogli dowiedzieć się szczegółów o zdarzeniu, które przedstawiono w dramatycznym tonie z muzyką w tle (Grajewski, Skwara, 2015; Henze, 1984). Nadmieniono o zachowaniu siostry zakonnej, która w trakcie wystrzału rzuciła się na Ali Ağcę. Do paniki na Placu św. Piotra nie doszło, jak twierdzono, dzięki zainicjowaniu modlitwy Ojciec nasz.

W trakcie opisu ratowania życia, słuchacze poznali nazwisko chirurga operującego w Poliklinice Gemelli (był nim ordynator Giancarlo Castiglioni) i dowiedzieli się o ponad pięciogodzinnym czasie jej trwania. Korespondent z Rzymu Tadeusz Nowakowski donosił o tym, że Włosi telefonowali do Radia Watykańskiego i redakcji *L'Osservatore Romano* z zapytaniem o losy papieża. Stwierdził jednocześnie, że *Włosi byli wstrząśnięci* a wydarzenie można było porównać jedynie do wiadomości o śmierci Aldo Moro. Informowano o trwającej modlitwie w różnych miejscach świata z przekonaniem, że *te kule trafiły w nas wszystkich* (13 maja 1981 roku – zamach na papieża Jana Pawła II, 1982). Podano także do publicznej wiadomości reakcje społeczeństwa w Polsce; w Warszawie przed Kościołem św. Anny modlono się o zdrowie ojca świętego. Oprócz atmosfery grozy, panowało w opinii dziennikarzy, poczucie narodowej wspólnoty podobne do październikowego wyboru papieża w 1978 r. Sekretarz Episkopatu Polski ks. Alojzy Orszulik przekazał oświadczenie polskich biskupów: *Nie mamy słów potępienia dla tego zbrodniczego czynu* (13 maja 1981 roku – zamach na papieża Jana Pawła II, 1982). Na próbę zabójstwa, jak donoszono, zareagował także chory kardynał Stefan Wyszyński, który 12 maja obchodził 30-lecie otrzymania sakry biskupiej. Nazwał papieża *apostolem pokoju i miłości* oraz *heroldem pokoju, którego praca przeszkadzała mocarzom ciemności* (13 maja 1981 roku – zamach na papieża Jana Pawła II, 1982). Ponadto poprosił wiernych, jak wiadomo z RWE, aby modlitwy zanoszone za niego skupiono na Janie Pawle II. W audycji przytoczono także fragment przesłania prymasa Polski do narodu, w którym zwrócił się *przed tronem łaski* z prośbą o *zachowanie Ojca świętego*. Audycja była przejmująca.

W Stanach Zjednoczonych w największym skupisku Polonii w sprawie zamachu głos zabrali arcybiskup Filadelfii Jan Król i mecenas Alojzy Mazewski. Papieża nazwano *szermierzem praw ludzkich*, uwydatniono jego wypowiedzi przeciwko aktom gwałtu i przemocy oraz przypomniano apele o poszanowaniu godności

człowieka. Arcybiskup wspomniał, że telefonował do niego prezydent Ronald Reagan zapewniając o modlitwie; zacytowano też fragment z depechy prezydenta USA. Liczną korespondencję do papieża wysyłali, jak usłyszano w przekazie radiowym, wielcy tego świata m.in. królowa Anglii Elżbieta II, Margaret Thatcher i Edward Raczyński. W programie znalazło się także publiczne wystąpienie Mazewskiego o wstrząsie społecznym z powodu zamachu na *obrońcę pokoju*. W opiniach podkreślano *siłę moralną* osoby Jana Pawła II w kontraście do *schorzeń ludzkości*. Drugi ze spikerów Tadeusz Mielezko zdał relacje osobiste z modlitwy pielgrzymów polskich m.in. górali, harcerzy z Krakowa, mieszkańców Rabki i Pabianic. Niektórzy z nich byli obecni od dnia zamachu w Rzymie, wspominali też moment kiedy usłyszano strzały, płacz obecnych na Placu św. Piotra, syreny wozów policyjnych. Informowano w eterze o przyjeździe z Krakowa lekarza Gabriela Turowskiego, zaprzyjaźnionego z Karolem Wojtyłą od 25 lat. Z komentarza radiowego dowiedziano się również, że na postrzelonego dostojnika dobry wpływ miał czuwający stale przy nim Stanisław Dziwisz. W ramach protestów, jak usłyszano w radiu, na ścianach budynków w Rzymie rozklejano plakaty z hasłami potępiającymi zamach (Majowe wydarzenia, 1981). Ciąg wydarzeń zamknęły słowa papieskie o przebaczeniu sprawcy i nawoływaniu do zjednoczenia w modlitwie. Audycja odzwierciedlała nastroje grozy, tragedii, zadumy i zarazem sentymentu.

Andrzej Krzeczunowicz w krótkim komentarzu rok po zamachu zreferował wiadomości dotyczące śledztwa zapytując *Czy bułgarski zamach na papieża?* (Fakty, wydarzenia, opinie, 1982). Zaprezentował bliżej sylwetkę dyrektora bułgarskich linii lotniczych Balcan Air – Sergieja Iwanowa Antonowa i tezę o *szerzej zakrojonym spisku*. Ujawnił także najnowsze dowody o współniakach zamachowca, finansowym wsparciu Ağcy, powiązaniach wywiadu bułgarskiego z KGB. Wypowiedź zakończył konkluzją o braku stwierdzenia winy. Audycja dowiodła, że przestrzegano w RWE zasady obiektywizmu i zachowania dystansu w komentowaniu spraw. Skupiano się zgodnie z nazwą programu na faktach.

PAPIEŻ A SOLIDARNOŚĆ

W opinii Józefa Ptaczka *każde spotkanie z papieżem było poparciem dla Solidarności* (Fakty, wydarzenia, opinie, 1983). W jednym z programów dokumentalnych skupiono się na wypowiedziach głowy Kościoła dotyczących sytuacji w Polsce w latach 80. XX wieku. Ukazano wydarzenia w świetle dążenia Polaków do *wyjścia z marazmu* systemu komunistycznego. Określano też wprost, że *władza w kraju stała się władzą przymusu*. Po ogłoszeniu stanu wojennego, rozwiązaniu NSZZ Solidarność i uwięzieniu Wałęsy wielokrotnie przedstawiano kontrastującą postawę papieża *nawołującą do dialogu* i domagającego się praw człowieka bez stosowania przemocy. Audycja dla urozmaicenia była wzbogacona i przeplatana dramatycznymi wypowiedziami literackimi. W emisjach korzystano także z korespondencji osób internowanych nadsyłanej do Watykanu, co przydawało wiarygodności i autentyzmu w zaznajamianiu z sytuacją polityczną w PRL. Posłużono się fragmentem oryginalnej wypowiedzi papieża, w której mówił ze wzruszeniem o otrzymanym liście od osoby internowanej. Dawał wyraz troski o losy narodu, który pojmował jako *wielką wspólnotę z własną podmiotowością*. Interesował się losem uwięzionych, mówił o *wielu bitych i poniewieranych w ich godności* (Jan Paweł II a Solidarność, 1982). Apelowal u władz o porozumienie i ugodę ze społeczeństwem. Publicznie wypowiadał się na temat delegalizacji NSZZ Solidarność. Pomimo zawieszenia niezależnego związku, jak stwierdzano, nadal żył on w umysłach, *nie słabły także więzy międzyludzkie* (Jan Paweł II a Solidarność, 1982). W patetycznym odtwarzaniu sytuacji w kraju pomagała czytana w radiu poezja więzienna. Nieobecność polskich pielgrzymów w Rzymie z powodu wprowadzenia stanu wojennego 13. grudnia 1981 r. ukazywano w programie RWE jako dowód ograniczenia swobód społeczeństwa. Ogłaszano także fakt, że w roku jubileuszu 600-lecia obecności obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej ojciec święty chciał przybyć do Częstochowy lecz władze PRL nie wyraziły zgody. Emisjom towarzyszył śpiew *Boże coś Polskę*. Audycję zakończono refleksją poetycką – recytacją wiersza pt. *Chrystus z robotnikami, robotnicy z Chrystusem* (Jan Paweł II a Solidarność, 1982).

Kolejne 90. minutowe nagranie Waclawa Pomorskiego dotyczące Solidarności pochodziło z listopada 1982 r. Realizacji radiowej dokonał

Zdzisław Kołodziejcki. Wyemitowano w nim relację naocznego świadka Międzyzakładowego Komitetu Związkowego z sierpnia 1980 r. o żądaniach spotkania z władzami PRL, przywrócenia do pracy Anny Walentynowicz i Lecha Wałęsy oraz podwyżkę płac. Związkowcy chcieli także wzniesienia pomnika walczącym i poległym w grudniu 1970 r. Dramatyzm opisywanej sytuacji potęgowano w audycji piosenką *Janek Wiśniewski padł*, recytacją Daniela Olbrychskiego wiersza Kamila Cypriana Norwida. Wymownie ukazywano w Rozgłośni siłę polskiego ruchu społecznego oraz aktywność artystów, którzy w tym czasie *podnieśli głowę*. Słuchacze zapoznali się także z fragmentem nagrań ze spotkania delegacji NSZZ *Solidarność* z Janem Pawłem II w styczniu 1980 r. Podczas audycji Wałęsa wygłosił przemówienie, w którym nawoływał do jedności w walce (Antologia podziemia, 1982).

W jednym z programów czytano artykuły z podziemnego biuletynu związkowego. Podsumowano przy okazji trzy lata działalności NSZZ *Solidarność*. W ciekawej formie dziennikarskiej i odważnych słowach zilustrowano starania o *odsianie szeregów związku z karierowiczów i SB-ków*, inicjowanie strajków głodowych w różnych miastach Polski, realną sytuację uwięzionych i bezrobotnych. Apelowano do narodu o kontynuację walki o swoje prawa. Zadawano pytanie retoryczne: *Co na to Jaruzelski?* (Artykuły z podziemnego biuletynu, 1983),

JAN PAWEŁ II A KULTURA

Pontyfikat Jana Pawła II w przekazach Rozgłośni Polskiej RWE obecny był również w aspekcie kulturowym. Recytowano wiersze Karola Wojtyły np. w audycji dokumentalnej Janusza Marchwińskiego w 26. rocznicę poznańskich protestów (26. rocznica zająć poznańskich, 1982) po fragmencie sztuki *Oskarżony czerwiec '56*. W programie znalazły się również emisje w całości poświęcone twórczości poetyckiej Karola Wojtyły, wydane pod pseudonimem Andrzej Jawień (Wojtyła, 2022; O'Connor, 2005). Charakter poezji oceniono jako filozoficzną i moralizatorską. Zwrócono uwagę na nadzieję zawartą w twórczości (Audycja o działalności poetyckiej Papieża Jana Pawła II, 1978). W recytacji zaprezentowano wiersze, które ukazały się na łamach

miesięcznika *Znak* (m.in. *Ewangelia, Przepaść, Ściana, Źródła i ręce, Posadzka, Krypta, Synodus, Dwa miasta*, poemat *Narodziny wyznawcy*). Sylwetkę papieża unaoczniano nie tylko jako przewodnika duchowego ale jednocześnie literata i poety. Przypomniano jednocześnie młodzieńcze próby aktorskie i reżyserskie w konspiracyjnym Teatrze Rapsodycznym Mieczysława Kotlarczyka w czasie okupacji hitlerowskiej.

WNIOSKI

Rozgłównia Polska RWE była jedną z najważniejszych i najpopularniejszych stacji radiowych. Dziennikarze w starannych oraz sprawdzonych przekazach radiowych pomimo cenzury za *żelazną kurtyną* kształtowali opinię publiczną wśród Polaków. Skutecznie realizowano także misję rozbijania monopolu medialnego w PRL. Pontyfikat Jana Pawła II przedstawiano w wymiarze międzynarodowym. Podkreślano propolskie działania papieża w świecie i wspieranie przez niego działalności NSZZ Solidarność. Często cytowano jego wypowiedzi w sprawie praw jednostki do wolności, godnej pracy i zarobków. Osoba papieża Polaka ze zrozumiałych względów często też gościła w programie. Propagowano jego nawoływanie do pokojowego rozwiązywania konfliktów. Był przedstawiany przede wszystkim jako duchowy przywódca, a prasa zachodnia szeroko komentowała podróże apostolskie do Polski. Nadawało to rozgłos międzynarodowy sprawom polskim nie tylko w wymiarze religijnym ale także politycznym. Jak w przypadku audycji o innym charakterze, tak i w przedstawianiu pontyfikatu wykazywano dbałość o rzetelną informację.

Pieczęłowicie relacjonowano na żywo papieskie homilie, kazania, rozważania czy przemówienia okolicznościowe. Pracownicy Rozgłośni Polskiej śledzili każde wydarzenie z życia Kościoła, w którym uczestniczył papież Polak. Odnotowywano beatyfikacje oraz kanonizacje, Międzynarodowe Kongresy Eucharystyczne, Światowe Dni Młodzieży, audiencje i in. Podkreślano zapoczątkowany w trakcie pontyfikatu ekumenizm. W artykule nie podjęto wszystkich zagadnień dotyczących pontyfikatu Jana Pawła II ale jedynie zasygnalizowano wybrane. Problematyka wymaga dalszej kontynuacji w badaniach.

REFERENCES

- Apostolskie pielgrzymki Jana Pawła II w 1980 roku.* (1980) <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/306601>, Apostolskie-pielgrzymki-Jana-Pawla-II-w-1980-roku (dostęp: 11.05.2023).
- Artykuły z podziemnego biuletynu.* (1983) Polskie Radio Online (dostęp: 11.05.2023).
- Audycja papieża Jana Pawła II dla członków Rady Koordynacyjnej Polonii.* Polskie Radio Online (dostęp: 16.06.2023).
- Audycja o działalności poetyckiej Papieża Jana Pawła II.* (1978). <https://www.polskie-radio.pl/68/2461/Audio/299030>, Audycja-o-dzialalnosci-poetyckiej-Papieza-Jana-Pawla-II (dostęp: 14.05.2023).
- Antologia podziemia,* <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/331073>, Antologia-podziemia (dostęp: 9.05.2023).
- Audycja papieska* (1990) <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/330802>, Audycja-papieska (dostęp: 13.05.2023).
- Audycja dokumentalna o zamachu na papieża Jana Pawła II*
- Dom Pielgrzyma w Rzymie.* (1981) Polskie Radio Online (dostęp: 17.06.2023).
- Dorosz, K. (2015). *O papieskiej twórczości Tadeusza Nowakowskiego.* *Archiwum Emigracji* 2015 nr ½ s. 40-46.
- Dudek, A., Gryz, R. (2003). *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989).* Kraków, s. 340–342.
- [Dwudziesta szósta] 26. rocznica zajęć poznańskich* (1982) Polskie Radio Online (dostęp: 11.05.2023).
- Fakty – wydarzenia – opinie.* (1979). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299212> (dostęp: 7.06.2023).
- Fakty, wydarzenia, opinie.* (1983). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307236> (dostęp: 8.06.2023).
- Gawlikowski, L. (2015). *Pracownicy Radia Wolna Europa.* Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Gawlikowski, L. (2010). *The Audience to Western Broadcasts to Poland During the Cold War [w:] Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe,* red. A.R. Johnson, R.E. Parta, Budapeszt – Nowy Jork 2010, s. 129.
- Grajewski, A., Skwara M. (2015). *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II,* Katowice: IPN.
- Fakty, wydarzenia, opinie cz. 1111.* (1982). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/324854>, Fakty-wydarzenia-opinie-cz1111 (dostęp: 17.06.2023).
- Grzybowski, M. M. (2006). *Prasa polska o wyborze Polaka na Stolicę Piotrową, Studia Płockie* t. 34, s. 193–205.
- Guz, E. (2006). *Zamach na papieża.* Warszawa: Oficyna Adam.
- Habemus Papam.* (1978). <https://player.polskieradio.pl/kolejka> (dostęp: 9.05.2023).

- Habielski, R., Machcewicz, P. (2018). *Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa w latach 1950 – 1975*, Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum.
- Hajdasz, J. (2004). *Odbiór audycji Rozgłośni Polskiej RWE w Polsce. Pamięć i Sprawiedliwość* nr 2.
- Henze, P. (1984). *The Plot to Kill the Pope*. London: Croom Helm.
- Jan Paweł II, <https://www.polskieradio.pl/68/787/Tag/88349> (dostęp: 9.05.2023).
- Jan Paweł II a Solidarność – Ojciec św. o problemach Polski i Polaków. (1982) <https://player.polskieradio.pl/kolejka> (dostęp: 7.05.2023).
- Jelonek, T. (2014). *104 pielgrzymki Jana Pawła II*. Kraków: Petrus.
- Kamińska-Chełmiński, K. (2020). *Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa w ocenie Polaków zza żelaznej kurtyny w latach 50. i 60. XX wieku (w świetle badań własnych radiostacji)*. *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, 23 (2), s. 111-134.
- Kisielewski, S. (1976). *Dzienniki*, Warszawa: Iskry.
- Kwitny, J. (1997). *Man of the Century*. New York: Henry Holt and Company.
- Lecomte, B. (2006). *Pasterz*. Kraków: Znak.
- Leahy, S. M. (2022). *The Life of Milwaukee's Most Popular Politician, Clement J. Zablocki*, Lewiston: Edwin Mellen Press.
- Łatyński, M. (1997). *Ogród angielski. Wspomnienia z Radia Wolna Europa*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Machcewicz, P. (2007). *Monachijska menażeria. Walka z Radiem Wolna Europa*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Majowe wydarzenia, które wstrząsnęły Polską i światem*. (1981). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/347079> (dostęp: 19.06.2023).
- Nasz brat i rodak na Stolicy Piotrowej – spotkania z Polakami w roku 1982* <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/307114> 8.06.2023 (dostęp: 17.06.2023).
- Nowak-Jeziorański, J. (2006). *Wojna w eterze*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Nowak-Jeziorański, J., Winowska, M. (2016). *Korespondencja 1955-1989*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nuntio vobis gaudium magnum, Na Antenie* 1978, nr 11 (186), s. 15.
- O'Connor, G. (2005). *Ojciec wszystkich*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Ogłoszenie wyboru nowego papieża – Jana Pawła II*. (1978). <https://player.polskieradio.pl/kolejka> (dostęp: 9.05.2023).
- Panorama*. (1987). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/325627> (dostęp: 8.06.2023).
- Panoramie dnia*. (1979). <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299226> (dostęp: 7.06.2023).
- Pienkos, D. (2023). *Klemens J. Zabłocki, kongresman USA z Wisconsin 1949-1985*, *Kurier Polski*, nr 3, s. 1 <https://kurierpolski.us/pl/Page/View/clemens-zablocki> (dostęp 13.06.2023).
- Poniedziałek 16-go października, Na Antenie* 1978, nr 12 (187), s. 18.
- Riccards, M. (1998). *Vicars of Christ*. New York: The Crossroad Publishing Company.

- Sosnowska, J. (red.). (2023). *Św. Jan Paweł Wielki. Do moich Rodaków*. Kraków: Biały Kruk.
- Tarka, K. (2019). *Papież, którego Polska dała światu. Środowiska emigracyjne wobec wyboru kardynała Karola Wojtyły na papieża. Niepodległość i Pamięć*, nr 1, s. 305-328. [Trzydziesta piąta] 35. rocznica bitwy pod Monte Cassino. (1979) <https://www.polskie-radio.pl/68/2461/Audio/299203,35-rocznica-bitwy-pod-Monte-Cassino> (dostęp: 13.06.2023)
- [Trzynasty] 13 maja 1981 roku – zamach na papieża Jana Pawła II. (1982) <https://www.polskieradio.pl/68/2461/Audio/299490,13-maja-1981-roku-zamach-na-Papieza-Jana-Pawla-II> (dostęp 13.06.2023)
- Walczak, B. (2010). *Jan Paweł II. Człowiek nauki i kultury*, w: *Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Słowa prawdy i życia. Szkice lingwistyczne*, pod red. K. Ożoga, B. Taras. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 22-31.
- Weigel, G. (2001). *Witness to Hope*. New York: Harper Collins Publishers.
- Wojtyła, K. (2022). *Dzieła literackie i teatralne*, t. 1-3. Kraków: Znak.
- Zamach*. (1981). <https://player.polskieradio.pl/kolejka> (dostęp: 17.06.2023)
- Żaryn, J. (2003). *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.

ENDNOTES

[¹] Departament Badania Opinii Publicznej i Słuchaczy z Europy Wschodniej.

[¹¹] Polonia Wolnego Świata – ogólnoswiatowa organizacja odpowiedzialna za edukację, działalność polityczną i propagandową na rzecz Polski. Celem działalności było także umocnienie relacji Polonii z krajem.